

Kielyhteisö sukunimistön muokkaajana

1. Sukunimi — *suvunko nimi?*

Kuluneen vuosikymmenen puolivälissä käytiin sukunimistä vilkasta keskustelua, oltiinhan muuttamassa niitä koskevaa lainsäädäntöä. Uusi laki sallii aviopuolisoiden eri sukunimen, ja lasten sukunimi määräytyy ensisijaisesti äidin nimen mukaan. Jotkut lainmuutokseen kielteisesti suhtautuneet pelkäsivät jopa perheiden hajoamista uuden sukunimikäytännön vallatessa alaa, mutta ensisijaisena huolenaiheena oli mahdollinen sekava käytäntö ja vanhan sukunimiperinteen häviäminen. Harva tuli kuitenkaan ajatelleeksi, että tämä ”vanha, sukupolvelta toiselle siirtynyt” perinne olikin syntynyt vasta vuonna 1921, jolloin maamme ensimmäinen sukunimilaki astui voimaan. Nopeasti kehittyvä yhteiskunta tarvitsi lainsäädäntöä ohjailemaan sukunimien käyttöä, sillä vuosisadan alussa suuri osa suomalaisista oli vielä kokonaan vailla sukunimeä. Ihmiset tunnettiin yleensä etu- ja isännimellään; oli Matti Eerikinpoikia ja Ida Albertintyttäriä.

Kuitenkin jo tuhatluvulta alkaen esiintyy asiakirjoissamme etunimen yhteydessä lisämääritteitä. Usein on mahdotonta päätellä, onko kyseessä henkilökohtainen lisänimi vai periytyvä sukunimi. Näistä lisänimistä on kuitenkin kehittynyt nykyisen sukunimistömme runko. (Närhi 1972, 41, 43.) Ensimmäinen suomalainen henkilönimityskirja A. V. Forsman uskoi periytyvien sukunimien käytön olleen suomalaisten vanha tapana, joka Etelä- ja Länsi-Suomessa vieraan vaikutuksen, lähinnä ruotsalaisten kirjurien takia heikkeni (1891, 125). Viljo Nissilä taas oletti sukunimien syntyneen meillä kuten muuallakin Euroopassa 1200-luvulla (1956, 13). Myös Eero Kiviniemi pitää epätodennäköisenä, että kovin varhain olisi käytetty järjestelmällisesti periytyviä lisänimiä. Lisänimet olivat kuitenkin yleisiä, ja monet viittasivat eri tavoin sukuun. Nykyi-

senkaltainen henkilönimijärjestelmämme on kuitenkin myöhäinen tuote; se on, kuten Kiviniemi on todennut, yhtä uusi kuin moderni teknokulttuurimme. (1982, 26, 55.)

Henkilönimisysteemit voidaan jakaa yhden ja kahden nimen järjestelmään (ks. Mikkonen — Paikkala 1988, 239). Muinoin ihmisillä oli vain yksi nimi, jolla hänet tunnistettiin ja erotettiin muista yksilöistä. Eristäytyneissä yhteisöissä yksi nimi oli riittävä; samoin se riittää edelleenkin läheisimmissä kontakteissa (Kiviniemi 1982, 10). Yhden nimen järjestelmästä siirryttiin meillä kahden nimen järjestelmään luultavasti jo paljon ennen keskiajan loppua (Mikkonen — Paikkala 1988, 240). Lisänimet teki tarpeellisiksi yhteiskunnan kehittyminen ja väestön kasvu. Ihmisillä oli siis päänimi, etunimi, ja lisänimi, joita ovat liika- ja sukunimet (ks. Kiviniemi 1982, 10).

Sukunimen olennaisena tunnusmerkkinä on pidetty periytymistä. Asia ei ole kuitenkaan aivan yksiselitteinen. Vuoden 1921 laki määritteli sukunimen periytyväksi vanhemmilta lapselle. Mutta jo ennen lakia asiakirjoissa esiintyy lisänimiä, jotka kulkevat sukupolvelta toiselle. Silti ei käytännössä ehkä ollut kyse periytyvästä nimestä. Sama lisänimi eri sukupolvilla oli seurausta esimerkiksi siitä, että talo ja tila siirtyivät isältä pojalle ja samalla siirtyi lisänimeksi merkitty talon nimi. Myös ruumiilliset ja henkiset ominaisuudet, joiden mukaan lisänimi annettiin, ovat usein periytyviä. Samoin käsityöammatit ja ammattinimet siirtyivät isältä pojalle. Sama nimi voi olla seurausta siitäkin, että kirjurin oli helppompaa merkitä perheet yhdellä pysyvällä nimellä. (Ks. Mikkonen — Paikkala 1988, 244.) Itse nimenkäyttäjät eivät ehkä kuitenkaan pitäneet lisänimeä sukunimenä. Toisaalta nimi saattoi entisaikoina vaihtua hyvinkin helposti, ja silti kieliyhteisö saattoi käsittää nimen funktion sellaiseksi, että se vastaa nykykäsitystämme sukunimistä.

Yksi hyvä sukunimen kriteeri on sen virallisuus (Kiviniemi 1983, 35). Ei merkitse mitään, että nimi liittyi löyhästi kantajaansa ja vaihtui helposti toiseen. Kun nimi oli kirjoihin pantu, se oli henkilön senhetkinen sukunimi. Nimeä käytettiin kuin sukunimeä — sillä oli sukunimen funktio.

2. Sukunimijärjestelmämme rakenne

Sukunimijärjestelmämme rakennetta selvittääkseni olen tutkinut Ylä-Satakunnassa sijaitsevan Ikaalisten sukunimistöä. Aineiston olen kerännyt 1920-luvun kirkonkirjoista. Kaksikymmenluvun olen valinnut siksi,

että tuolloin kirjatut nimet olivat jo varmasti sukunimiä ja toisaalta nimet olivat mahdollisimman vanhoja ja paikkakunnalle tyypillisiä.¹

Nimeämistilanteessa nimeäjän nimituntemukseen sisältyy ainakin kolmenlaista tietoa siitä, minkälainen henkilönnimen tulee olla. *Nimeämisperuste* on kieliyhteisön kirjoittamaton sopimus niistä yleisistä seikoista, jotka kelpaavat nimenannon lähtökohdiksi. Vaikka leksikaaliset mahdollisuudet ovat laajat, ei *nimiainekseksi* kelpaa mikään hyvänsä sana. Lisäksi nimen tullakseen yhteisön hyväksymäksi täytyy noudattaa *nimimalleja*, jotka ovat nimen rakenteelliset kehykset.

Sukunimien leksikon eli nimiainekset luokittelen sen mukaan, onko sukunimen kantana jokin nimi tai nimeen rinnastettava ilmaus vai ei. Edellisiä kutsun *nimikantaisiksi* ja jälkimmäisiä, jotka viittaavat ulkopuoliseen todellisuuteen ilman yhteyttä ”proprien maailmaan”, *viitekantaisiksi*.

Nimikantaiset sukunimet voivat sisältää jonkin henkilönnimen. Sukunimissämme on säilynyt monia pakanuudenaikaisia omaperäisiä yksilönnimiä: *Ilottula, Tapiainen, Toivonen, Uljas*. Sukunimistä on tunnistettavissa myös monia meille virranneita vieraita etunimiä, kuten kristillisperäisiä: *Juhola* < *Johannes*; *Laakkonen* < *Nikolaus* tai *Laurentius*; *Paasto* < *Paavali* tai *Sebastian*; *Ruusi*, 1541 *Prusij* < *Ambrosius*, germaanisia: *Alppi* < *Albrecht, Albin*; *Heiskala* < *Heinrich*-nimen muunnos *Heise, Hinzeke*; *Manninen* < *Mann, Manni, Mannick*; *Villi* < *Wilhelm*-nimen puhuttelumuoto *Willi, Wille* ja skandinaavisia: *Erkkilä, Knuuttila, Puonti, Vänni* < *Sven*. Kantana voi olla myös luonnonpaikan nimi tai sen kaltainen ilmaus taikka jonkin alueen, kuten maan, maakunnan, kaupungin yms. nimi. Vastaavanlaisia ovat myös muut kulttuuriympäristöön viittaavat, paikkaa ilmaisevat kannat. Maasto- tai vesistönimi on kantana yhdyssanamutoisissa sukunimissä, kuten *Aitto-niemi, Korttesluoma, Lamminperä, Palomäki*. Maasto- tai vesistöappellatiivi on kantana sukunimissä, jotka ovat tyyppiä *Harjunen, Kallio, Mäkelä, Rintala*. Aluenimen sisältää ehkä sukunimi *Viro*.² Rakennelmaa tai sen sijaintia ilmaiseva sana on kantana sellaisissa nimissä kuin *Alanen, Kujala, Kujanpää, Myllylä, Pyyninki* (< *pykninki, bygning*).

Vieraskieliset sukunimet ovat pääasiassa ruotsalaisia: *Friman, Grönlund, Stenberg*. 1700-luvun ruotsalaistumiskaudella nämä nimet yleisty-

¹ Tarkan selon koko aineistosta ja sen yksityiskohtaisesta analyysistä saa pro gradu -tutkielmastani Ikaalisten koillisosan sukunimet, jota konekirjoitteena säilytetään Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksessa.

² Nimi voi olla myös lyhentymä jostakin *Viro*-alkuisesta paikannimestä, joka on kehittänyt talonnimeksi. On niin ikään arveltu, että Satakunnan *Viro*-nimet sisältäisivät pyydystermin *virka* (Papunen 1983, 182).

vät myös maaseudulla (Mikkonen — Paikkala 1988, 250). Lisäksi aineistoon sisältyy klassistyyppisiä sukunimiä kuten *Genell*, *Ikalin*, *Nikander*, *Rothovius* sekä muutama englantilainen sukunimi: *Johnson*, *Nell*, *Tell*.³

Viitekantaiset sukunimet voivat sisältää sanan, joka viittaa ihmisen ominaisuuteen tai ammattiin. Näitä nimitän henkilöviitteisiksi sukunimiksi. Esimerkkejä: *Jalkanen*, joka on lohjennut pidemmästä lisänimestä, esim. *Vääräjalka* tai *Paksujalka*; *Karhe*, joka ehkä on lyhentynyt lisänimestä *Karheapää* ('karheahiuksinen'); *Kinnari*, joka sisältää ammattinimityksen *skinnare* 'karvari'; *Kyyny*, johon sisältynee mm. Hämeenkyröstä kirjattu murrenana *kyyny* 'rakosellaan, tihruussa', *kyynysilmä* 'tihrusilmä'; *Seppä*. Sukunimen kantana voi olla myös jonkin eläimen tai kasvin nimitys. Tähän ryhmään kuuluvat vain sellaiset kasvin nimityksen sisältävät sukunimet, joiden lähtökohtana ei ole paikan- tai talonnimet. Esimerkkejä: *Haikara*; *Kurki*; *Orhanen*, joka sisältää ehkä sanan *orainen*, *oras* 'urossika, karju'; *Piippo*, joka on savolainen sukunimi ja sisältää murrenasan *piippo* 'ohut korsi'. Sukunimi voi vielä sisältää jonkin esineen nimityksen, esimerkiksi *Hamari*, joka sisältää varhaisen skandinaavisen lainan, muinaisruotsin sanan *hamare* 'vasara'; *Sarkki*, johon sisältyvä sana merkitsee 'karkeaa paitaa'; *Säippä*, johon sisältyvä sana merkitsee 'seivästä, riukua'.

Eräiden sukunimien etymologia on niin hämärä tai epävarma, ettei niitä voi sijoittaa mihinkään edellä mainituista luokista. Tähän viimeiseen ryhmään kuuluvat myös omamuodosteiset sukunimet, jotka eivät alun perinkään ole sisältäneet mitään suomen kielen sanaa vaan jonkin merkityksettömän äänneyhtymän, esim. *Oukaro*, joka ehkä on väännös jostakin ruotsalaisesta sukunimestä (esim. *Åkerman*).

Nimiai-neksista voidaan laatia taulukko, joka paljastaa ehdottomasti suosituimmiksi aineksiksi Ikaalisten sukunimistöissä luontopaikannimet ja niihin rinnastettavat ilmaukset. Koko aineistosta tämä ryhmä käsittää yli 60 prosenttia. Näistä eniten on maasto- tai vesistönimien taikka luontoon viittaavan appellatiivin sisältäviä sukunimiä. Muutamat sukunimistä saattavat talonniminä olla melko vanhoja; suurin osa on kuitenkin syntynyt vasta viime vuosisadalla ja tämän vuosisadan alussa. Varsinkin *Aalto*-, *Aaltonen*-tyyppisiä sukunimiä otettiin käyttöön vuosisadan vaihteessa, kun jokaiselle suomalaiselle piti saada sukunimi. Luontevasti

³ *Johnson* oli kirkonkirjojen mukaan Amerikan kansalainen, joka oli palannut takaisin synnyinsijoilleen Ikaalisiin, *Nell* taas oli aiemmin ollut Englannin kansalainen. *Tellin* alkuperä on arvoitus; mainittakoon kuitenkin kuriositeettina nimenkantajan etunimi *Vilhelm*.

siirtyivät sukunimiksi myös yhdyssanamuotoiset talojen ja torppien nimet, joita Satakunnassa jo aiemminkin oli käytetty sukunimien tapaan. Etunimen sisältäviä sukunimiä on koko aineistosta noin 16 prosenttia. Huomattavan monet näistä ovat vanhoja. Odotuksenmukaisesti eniten on kristillisen etunimen sisältäviä nimiä, mutta yllättävää lienee germaanisesta nimaieksen suuri osuus Ikaalisten sukunimistössä. Saksalaisten muotiniemien tunnistaminen on vaikeaa, usein vain hypoteettista, sillä nimet ovat mukautuneet suomen foneettiseen asuun (Nissilä 1980, 155). Vaikkeivät kaikki nimirinnastukset myöhemmin osoittautuisikaan oikeiksi, ei vahvaa saksalaisvaikutusta Ikaalisten sukunimistössä voi kiistää. Jouko Vahtolan mukaan Satakuntaan ja Hämeeseen suuntautui voimakas saksalainen asutustoiminta 1000-luvun paikkeilla. Hän olettaa, että kauppiaiden mukana Suomeen siirtyi talonpoikiakin uudistilojen toivossa. Saksalaisten kauppiaiden asutusmuutto jatkui vielä myöhäiskeskiajalla. (1980, 427.) Näitä peruja lienevät lukuisat saksalaisvaikutteiset sukunimet.

Taulukko. Ikaalisten sukunimistön nimaieokset

	kpl	%
<i>Henkilöpohjaiset</i>		
Kantana omaperäinen henkilönnimi	13	2,2
Kantana kristillisperäinen henkilönnimi	39	6,7
Kantana germaaninen henkilönnimi	31	5,3
Kantana skandinaavinen henkilönnimi	12	2,1
<i>Yhteensä</i>	<i>95</i>	<i>16,3</i>
<i>Paikkapohjaiset</i>		
Kantana maasto- tai vesistönnimi	196	33,6
Kantana maasto- tai vesistöappellatiivi	126	21,6
Kantana kulttuurinimi tai -appellatiivi	31	5,3
<i>Yhteensä</i>	<i>353</i>	<i>60,5</i>
<i>Vieraspuhjaiset</i>		
Klassistyyppiset	26	4,4
Ruotsalaisperäiset	38	6,5
Muut	3	0,5
<i>Yhteensä</i>	<i>67</i>	<i>11,4</i>
<i>Viitekantaiset</i>		
Henkilöviitteiset	33	5,6
Luontoviitteiset	7	1,2
Tuoteviitteiset	5	0,8
<i>Yhteensä</i>	<i>45</i>	<i>7,6</i>
Omamuodosteiset ja selvittämättömät	24	4,1
Kaikki yhteensä	584	100,00

3. Nimimallit

Minkälaisia ovat ne rakenteelliset mallit, joiden mukaan kieliyhteisö sukunimiä on muodostanut ja muodostaa? Morfologisesti sukunimet voidaan luokitella kantasananimiin, johdosnimiin ja yhdyssananimiin (vrt. Närhi 1972, 60). Usein jokin näistä rakennetyypeistä on tietyllä alueella tiettyssä yhteisössä tiettyinä aikana vallitseva nimenmuodostustapa.

Tutkijan kannalta kantasananimien erottaminen johdosnimistä on hieman ongelmallista. Kiviniemi on huomauttanut, että vain kun suffiksi on liitetty nimeen vasta nimeämisyvaiheessa tai jonkin rakennemuutoksen yhteydessä, sillä proprin kannalta on jokin erityinen funktio (1975, 30). Johdosnimiksi tulisi siis lukea vain sellaiset sukunimet, joihin sisältyvällä johtimella on onomastinen merkitys. Kantasananimiin taas lukeutuisi myös selviä johdoksia. On kuitenkin vaikeaa yksittäisistä nimistä arvioida, millä johtimella on missäkin nimessä onomastinen merkitystehtävä. Niin ikään on nimeä muodostava tehtävä saattanut eri aikoina olla eri johtimilla, eikä tätä tehtävää enää ole helppo havaita.

Selviä kantasananimiä on aineistossa kuitenkin melkoinen joukko (*Alppi, Harju, Hiitti, Säippä, Viro*). Nimien joukossa on aivan uusia (*Aalto*), mutta monet ovat vanhoja (*Paasto*). Nimimalli on ollut käytössä Ikaalisten alueella jo varhain, ja se on ollut varsin suosittu. Kaikista vanhoista (ennen 1800-lukua syntyneistä) sukunimistä kantasananimiä on kolmannes. Nimityyppi on voinut olla myös muita säilyvämpi.

Varsinaisena sukunimenjohtimena on totuttu pitämään *nen*-suffiksia. Nimimalli on vanha, mistä ovat todistamassa mm. eräät länsisuomalaiset pitäjännimet, jotka alkujaan ovat olleet sukunimiä, esim. *Askainen, Huittinen* (Nissilä 1962, 54).

nen-päätteen siirtymistä sukunimenjohtimeksi on selitetty mielenkiintoisella tavalla: keskiaikaisissa lähteissä on esimerkkejä, joissa *nen*-, *poika*-, *son*- ja *ov*-loppuiset nimet ovat vaihdelleet aivan samassa merkityksessä eli ilmaisemassa isän nimeä. Patronyymiset *nen*-, *poika*- ja *son*-nimet ovat muodostaneet nimimallin, jonka mukaan päätteitä on alettu liittää muihinkin kuin isän ristimänimeen, kuten talon- tai kylännimeen, jopa liikanimeenkin. Tästä esimerkkejä: 1418 *Olaff Kannisson*, vrt. *Kannilan* kylä Huittisissa; 1554 *Jöns Äijänpoica*, vrt. *Äijän* talo Ikaalisissa; 1552 *Oleff Varexenpojka*, jonka lähtökohtana on savolainen sukunimi *Variksinen*. *-poika* ja *-son* on siis käsitetty yleensä nimeä muodostaviksi elementeiksi, ja sama kehitys on tuottanut liikanimistä *nen*-loppuisia sukunimiä. (Ks. Mikkonen—Paikkala 1988, 241; Nissilä 1971, 185; Forsman 1891, 144—145; Oja 1972, 143—156.)

nen-nimet yleistivät Suomessa 1800-luvun puolivälin jälkeen. Näille uusille nimille oli ominaista se, että *-nen* liittyi luontoaiheiseen sanaan,

esim. *Nieminen*. (Mikkonen—Paikkala 1988, 252.) Ikaalisten aineistossa yli puolet *nen*-nimistä on tätä tyyppiä, mutta *nen*-nimiä on tällä seudulla ollut jo paljon varhemminkin, esim. *Papunen, Talonen*.

nen-sukunimityyppi oli Länsi-Suomessa produktiivinen siis jo varhain. Nimimalli kuitenkin syrjäytyi, kun *la*-loppuiset nimet siirtyivät asumustennimistä sukunimen funktioon. Tavan muuttumista edistivät ruotsalaiset kirjurit, jotka toivat läntiseen Suomeen skandinaaviset merkintätavat. Ihmiset kirjattiin taloittain, ja päänimen yhteyteen lisättiin isännimi. Tämä oli silloin tarpeeksi tarkka tapa yksilöidä ihmiset, eikä sukunimen ilmaisemisella ollut enää merkitystä. (Nissilä 1956, 20; Forsman 1891, 125; Rauvola 1957, 96.) Virallinen käytäntö, yhteiskunta, esti Länsi-Suomessa vanhan sukunimisysteemin kehittymisen samaan suuntaan kuin Itä-Suomessa. Vaikka sukunimiä olikin, sai kotipaikan nimi yhä keskeisemmän tehtävän henkilöllisyyden ja suvun ilmaisijana. Tutkimissani Suomen asutuksen yleisluetteloissa ei sukupolvelta toiselle siirtyneitä lisänimiä enää 1600-luvulta lähtien ole kirjattu. Monesta vanhasta sukunimestä tuli vähitellen talonnimi, ja tästä puolestaan syntyi nimeämismalli: henkilöt saivat sukunimensä ensisijaisesti talon mukaan eivätkä henkilökohtaisten ominaisuuksien mukaan. Samalla läntiset sukunimet muuttuivat entistä enemmän paikannimien kaltaisiksi.

Sukunimistössämme esiintyy *nen*- ja *la/lä*-päätteen lisäksi lukuisia muitakin johtimia, esim. *-sto/-stö* (*Haavisto, Kivistö*), *-ri* (*Haveri, Hyhkyri, Tienari*), *-kka/-kkä* (*Laurikka, Viljakka*), *-kko/-kkö* (*Hietikko, Vierikko*), *-tto/-ttö* (*Sisättö*).

Kolmas rakennetyyppi on yhdyssananimet, joita Ikaalisten sukunimistössä on huomattavan paljon. Tyyppi *Kiviniemi, Sillanpää* on tosin yleisin myös koko Suomessa (ks. Närhi 1972, 59). Monet yhdyssananimistä ovat siirtyneet talonnimestä sukunimen funktioon. Osa näistä on hyvin vanhoja, eikä ole mahdollista päätellä, onko vanhaa talonnimeä jo kauan sitten käytetty sukunimenomaisessa tehtävässä. Enemmistö yhdyssanamuotoisista sukunimistä on kuitenkin myöhäistä ainesta. Juuri tässä ryhmässä lienee paljon sellaisia nimiä, jotka otettiin sukunimiksi vasta 1920-luvulla sukunimilain astuessa voimaan. Monet niistä on muodostettu talonnimistä saatujen sukunimien tarjoaman mallin mukaan, eikä niillä välttämättä ole mitään pohjaa todellisuudessa.

4. Nimeämisperusteet

Sukunimelle — kuten muillekin nimille — on yleensä löydettävissä jokin asiaperuste, jonka mukaan nimi on annettu — ellei oteta lukuun aivan uusimpia sukunimiä, joita on keksitty joskus täysin mielivaltaisesti vain

siksi, että viralliset tarpeet ovat sukunimiä vaatineet. Nimeämisperusteena on ominaisuus tai seikka, joka erottelee henkilön kieliyhteisön muista jäsenistä. Perinteisesti (esim. Nissilän tutkimuksissa) sukunimiä on ryhmitelty sen mukaan, mitä niihin sisältyvät sanat tarkoittavat. Tällainen ryhmittely ei kuitenkaan ota huomioon itse nimenantotilannetta, nimen käyttöä ja käyttäjiä. Sukunimitutkimuksen ongelma on se, ettei vanhoista asiakirjoista kerätystä nimimateriaalista pysty koskaan varmasti tietämään, miksi tietty nimi on aikoinaan tietylle henkilölle annettu. Nimeämisperusteet on pääteltävä nimestä itsestään ilmenevistä seikoista, kuten sisällöstä ja johtimista. Tässä sukunimitutkimus eroaa liikanimien eli köllien tutkimuksesta. Kun liikanimi saadaan talteen, saadaan talteen tavallisesti myös nimen ”tarina”. On myös huomattava, että sukunimien nimeämisperusteita tutkittaessa tutkitaan itse asiassa lisänimienannon perusteita. Lisänimi on voinut heti syntyessään olla sukunimi, tai se on voinut kehittyä sukunimeksi vähitellen.

4.1. Suora nimeäminen

Henkilökohtaisen lisänimen synty voi perustua suoraan nimeämiseen, jolloin nimeämisperusteena on jokin suoraan nimettävää henkilöä luonnehtiva seikka. Ihmisen henkiseen tai fyysiseen ominaisuuteen, kuten luonteenpiirteeseen, ruumiinrakenteeseen tai fyysiseen poikkeavuuteen, perustuvia nimiä on usein vaikea enää jäljittää. Nimet ovat olleet loukkaavia tai halventavia pilkkanimiä, joista on mieluusti luovuttu sukunimeä otettaessa. Vain appellatiiviselta merkitykseltään hämärtyneet tai neutraaleiksi lyhentyneet nimet ovat jääneet sukunimistöömme rikastuttamaan.

Ihmisen ulkomuoto ja luonne ovat ennen vanhaan Ikaalisten seudulla olleet merkittäviä nimeämisperusteita. *Jalkanen*, *Kahari* ja *Karhe* lienevät aikaisemmin olleet bahuvriihi-yhdyssananimiä, jotka lyhentyessään ovat menettäneet pilkallisen sävynsä (*Vääräjalka*, *Kaharipää*, *Karheapää*). Suoraan ihmisen ominaisuuteen viittaavat myös esim. *Kirjavainen*, *Korhonen* (*korho* = ’suuri, iso’), *Köntti* (*köntti* = ’kimpale’, *könttyri* = ’köntys’) ja *Ryöti* (< *röd*). Samantapaisia nimeämisperusteeltaan ovat kenties eräät etymologialtaan hämärät nimet, kuten *Horko* (sieraimet *horkollansa* = ’avoinna’) ja *Kyyny*. Useat asiakirjoissa esiintyvät vanhat ulkomuotoon viittaavat sukunimet olivat 1920-luvulla pitäjistä jo hävinneet, esim. 1566 *Mustapää* eli *Musta*, 1552 *Pitkenenu*, 1546 (*Patanen* eli) *Partainen*, 1544 *Paskoi*, 1546 *Hoppu*.

Nimet *Kinnari*, *Piipari* (*pipare* = ’merkinantaja sotaväessä’), *Seppä*, *Soutio* (< *Soutaja*) jne. on aikoinaan annettu ihmisen ammatin tai

muun toiminnan perusteella. Ammatti oli kyläyhteisössä yleensä varsin erotteleva piirre, olihan kylässä tavallisesti vain yksi seppä tai mylläri. Sukunimistö heijastelee yhteisön ammattirakennetta. Tämä on havaittavissa esimerkiksi Ikaalisten sukunimistöstä. Vanhoja, ammattiin perustuvia sukunimiä on aineistossa vähän. Ikaalisten seutu erottuikin 1600-luvulla muusta Satakunnasta juuri ammattirakenteen kapeuden ja yksipuolisuuden vuoksi (Heino 1985, 159). Ammatti ei ollut tarpeeksi erotteleva piirre, jotta se olisi kelvannut sukunimen ainekseksi.

4.2. Epäsuora nimeäminen

Lisänimi on voitu antaa myös epäsuorasti erilaisten henkilön herättämien mielteiden eli assosiaatioiden pohjalta. Nimen synty perustuu yhtäläisyysassosiaatioon eli vertailuun silloin, kun henkilö olemuksellaan, luonteellaan tai käytöksellään herättää mielikuvan jostakin käsitteestä, jonka mukaan hän saa nimensä. Vertailunimien tunnistaminen on vaikeaa, ja useimmiten nimen synnyn voi selittää monin eri tavoin. Vaikka lisänimen antaa yhteisö, on nimen taustalla aina nimen keksijä, yksilö, jonka vapaasti kulkevia vertailevia assosiaatioita on jälkeenpäin mahdollista jäljittää.

Vertailevat sukunimet sisältävät tavallisesti eläinten, Ikaalisissa etenkin lintujen nimityksiä. *Haikara*, *Kurki*, *Tikka* ja *Rääkkä* ('ruisrääkkä') ovat ehkä päätyneet sukunimiksi, kun nimettävää on vertailtu ao. lintuun. Linnun nimitys esiintyi varsin usein vanhoissa, jo hävinneissä ikaalislaisissa sukunimissä, metsästettävistä nisäkkäistä taas vain orava ja kotieläimistä pukki, esim. 1546 *Kiuru*, 1697 *Oravainen*, 1546 *Sotka*, 1565 *Pukki*, 1546 *Käki*, 1552 *Pöllönen*, 1546 *Kotka*, 1546 *Kukko*. Kun linnun nimityksiä on etenkin seudun vanhassa nimistössä runsaasti, voitaisiin ajatella, että suoraan linnustajalle tai epäsuoraan vertailun perusteella annetut nimet kehittyivät nimeämismalliksi, jonka mukaan myöhemmin annettiin sukunimiä ilman mitään erityisperusteita. Kyseessä olisi samanlainen kehitys, joka myöhemmin on koskenut luontopaikanimen kaltaisia yhdyssanamuotoisia sukunimiä. Paikannimen kaltaiset yhdyssananimet muutoutuivat malliksi, jonka perusteella muodostettiin — ja yhä muodostetaan — uusia sukunimiä ilman havaittavaa yhteyttä ympäröivään maastoon. Kerran produktiivinen nimeämismalli muuttuu aikanaan epäproduktiiviseksi: linnunnimityksen sisältäviä sukunimiä ei enää myöhemmässä vaiheessa muodostettu. Huomattakoon tässä myös, etteivät kaikki em. nimissä esiintyvät linnut suinkaan ole metsästyskohhteita. Ilman mallin olemassaoloa kovin monia pitäjän asukkaita tuskin olisi myöskään spontaanisti vertailtu lintuun.

Hyvin usein sukunimi annetaan kosketusassosiaation perusteella, jolloin henkilön nimi pohjautuu johonkin häneen läheisesti liittyvään henkilön- tai paikannimeen taikka appellatiiviseen ilmaukseen. Tällaisia ovat talon- tai paikannimestä saadut yhdyspaikannimen kaltaiset sukunimet, esim. *Asumalahti*. Metonymisesti sukunimiksi ovat siirtyneet myös *la/lä*-johtimiset talonnimet. Henkilönnimen sisältävät sukunimet taas ovat usein patronyymisiä eli perustuvat isän nimeen. Tällaiset *Pentti*-tyyppiset sukunimet ovat yhtä hyvin voineet kehittyä talonnimestäkin. Pelkkää henkilönnimeähän on tapana käyttää talosta puhuttaessa nykyäänkin (”mennään Matille”). Lieneekin niin, että talo ympäristöineen ja ihmisineen mielletään kokonaisuudeksi, josta käytetään yhtä nimeä (vrt. Kiviniemi 1975, 46). Nimen käyttöalue laajentuu, ja myöhemmin on mahdotonta päätellä, mikä oli nimen alkuperäinen funktio. Koko tämä vuorovaikutusprosessi perustuu kosketusassosiaatioon.

4.3. *Harkinnaiset*

Vuoden 1921 sukunimilainsäädäntö sai aikaan sen, että sukunimistöömme alkoi tulvia uusia, virallista käyttöä varten seipitettyjä nimiä. Tällaisia nimiä kutsutaan harkinnaisiksi. Harkinnaisten ei tarvitse saada kieliyhteisön hyväksyntää samalla tavoin kuin ”luonnollisesti” syntyneiden, vakiintuneiden ja vasta myöhemmin virallistettujen nimien. Niinpä ne voivat aineksiltaan, rakenteeltaan ja perusteiltaan joskus poiketa muusta sukunimistöstämme. Harkinnaisia ei silti läheskään aina ole annettu mielivaltaisesti, tiedostamatta nimen sisältöä. Nimeämisperusteena ei kuitenkaan ole kieliyhteisön luonnollinen tarve henkilöiden erotteiluun vaan yhteiskunnan viralliset tarpeet. (Vrt. Kiviniemi 1975, 50, 53.)

Harkiten otetut sukunimet ovat useimmiten paikannimien kaltaisia, esim. *Eloranta*, *Vuorikoski*, tai ne noudattavat muulla tavoin vanhoja nimimalleja. Länsi-Suomessa yleistyivät luontoon viittaavan sanan sisältävät sukunimet, joihin tavallisesti vielä varmemmaksi vakuudeksi liitettiin *nen*-sukunimenjohdin: *Alanko*, *Niemi*, *Pajunen*. (Mikkonen—Paikkala 1988, 252.)

Harkinnaisia on sukunimistöömme saatu kuitenkin jo ennen sukunimilakia. Etenkin 1800-luvun kansallisuusaate vaikutti ajan mittaan sangen merkittävästi suomalaiseen sukunimistöön. Vieraskieliset nimet olivat Suomessa vähitellen yleistyneet. Kalevalainen henki sai kuitenkin aikaan sen, että vierasperäisten sukunimien kantajat halusivat itselleen suomalaisen sukunimen. Nimien suomalaistaminen nousi varsinaiseksi kansanliikkeeksi vuosisadan vaihteessa. Sukunimiä otettiin suoraan kääntämällä, vieraan nimen äänneasua mukailemalla tai keksimällä ai-

van uusi nimi, joka usein oli kansallisromanttisen hengen mukainen. (Närhi 1972, 50—52, 55.)

Harkinnaisia ovat myös 1700-luvulla ruotujakolaitoksen aikana luodut sotilasnimet. Useimmiten nimet otettiin ruotsalaisista, aiheeseen sopivista sanoista suoraan tai äänteellisesti vääntelemällä. Näiltä ajoilta ovat mm. nimet *Frisk*, *Piik* ja *Rask*.

5. Sukunimien käyttö

Tutkimani Ikaalisten sukunimistö edustaa läntistä sukunimistöämme. Länsi- ja itäsuomalainen sukunimikäytäntö poikkeavat toisistaan selvästi. Lännessä sukunimi vaihtui helposti elämän eri vaiheissa — yleensä silloin, kun henkilö siirtyi toiseen taloon. Sukunimi oli sidoksissa talonimeen toisin kuin Itä-Suomessa, jossa isännän vaihtuessa vaihtui tavallisesti talonkin nimi. (Ks. Nissilä 1975, 98.) On esitetty, että Länsi- ja Itä-Suomen nimikäytännön ero johtui ehkä verotuksesta. Lännessä verotettiin kiinteitä taloja, idässä taas henkilöitä, jotka harjoittivat kaskiviljelyä. Pysyvällä nimellä tunnistettiin talonpoika ja hänen alati siirtyvä talonsa. (Mikkonen—Paikkala 1988, 243.)

Sukunimilain voimaantulon aikaan oli yhteiskunnassa meneillään muitakin merkittäviä muutosprosesseja. Maaseudulla vaikutti etenkin torpparilaitoksen lakkauttaminen. Muutosvaihe on havaittavissa 20-luvun kirkonkirjoista. Monet entisistä torppareista ja mäkitupalaisista olivat jo itsenäistyneet, mutta osa oli vielä vanhassa asemassaan.

Ikaalisten talolliset kulkivat 1920-luvun kirkonkirjoissa talonsa nimellä, joka käytännössä oli isännän ja hänen lastensa sukunimi. Torppareilla ja mäkitupalaisilla oli tuohon aikaan tavallisesti sukunimi, joka ei suinkaan aina ollut sama kuin asumuksen nimi. Itsenäistyessään he kuitenkin vaihtoivat joskus sukunimekseen asuinpaikkansa nimen. Sukunimilaki sai aikaan sen, että palkollisille ja irtolaisille merkittiin aina sukunimi.

Sen sijaan naiset — ainakin virallisesti — säilyttivät avioiduttuaan isänsä nimen. Jos aviomies kuoli, merkittiin leskelle miehen sukunimi, joka säilyi, vaikka leski olisi avioitunut uudelleen.

Sukunimen vaihtuminen ja valinta heijastelevat yhteisön valtarakenteita ja arvostuksia. Muuttuvassa elämäntilanteessa otettu nimi on tavallaan pysyvyyden symboli. Vanhassa agraariyhteisössä taloudellisen aseman turvasi talo ja tila; siksi mies vaihtoi nimensä talon mukana. Vastaavasti myöhemmin nainen on saanut sukunimensä mieheltään, josta hän on ollut taloudellisesti riippuvainen. Siispä uusi, 1986 voimaan astunut sukunimilakikin heijastelee vain yhteiskuntarakenteen muuttumista.

Aviopuolisoista on tullut entistä tasa-arvoisempia; nainen vastaa jo taloudellisesti itsestään, joten hänen ei tarvitse myöskään muuttaa sukunimeään avioliittoa solmiessaan. Lapsille taas pysyvyyttä edustaa useammin äiti kuin isä, minkä vuoksi lapset on luontevinta nimetä äitinsä mukaan.

KIRJALLISUUS

- FORSMAN, A.V. 1891: *Pakanuudenaikainen nimistö*. Johdanto. Tutkimuksia Suomenkansan persoonallisen nimistön alalla. Helsinki.
- HEINO, ULLA 1985: *Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa*. Jyväskylä.
- KIVINIEMI, EERO 1975: *Paikannimien rakennetyypeistä*. Suomi 118:2. Forssa.
- 1982: *Rakkaan lapsen monet nimet*. Suomalaisen etunimet ja nimenvallinta. Espoo.
- 1983: Om några problem inom personnamnsterminologin i finskan. *Norna* 23. Lund.
- KIVINIEMI, EERO — PITKÄNEN, RITVA-LIISA — ZILLIACUS, KURT 1974: *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen*. Castrenianumin toimitteita 8. Vammala.
- MIKKONEN, PIIRJO — PAIKKALA, SIRKKA 1988: Suomalaisen sukunimistä. *Uusi suomalainen nimikirja*. Keuruu.
- NISSILÄ, VIILJO 1956: Henkilönnimet äidinkielen opetustehtävinä. *ÄOL:n vuosikirja* IV. Riihimäki.
- 1971: Om yrkesbeteckningar av svenskt ursprung i Karelens släktnamn och ortnamn. *Festskrift till Olav Ahlbäck*. 28. 3. 1971. Helsingfors.
- 1975: *Suomen Karjalan nimistö*. Vammala.
- 1980: *Germaanisien nimiaineiston etymologista ryhmittelyä Suomen nimistössä*. Eripainos Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteista 4. Helsinki.
- NÄRHI, EEVA-MARIA 1972: Ei susikaan sukunimestään suutu. Katsaus suomalaisten sukunimiin. *Nimikirja*. Toim. Hannes Sihvo. Kalevala-Seuran vuosikirja 52. Vaasa.
- OJA, AULIS 1972: Keskiajan *poika*-loppuiset liikanimet. *Nimikirja*. Toim. Hannes Sihvo. Kalevala-Seuran vuosikirja 52. Vaasa.
- PAPUNEN, PENTTI 1983: Hämeenkyrön keskiaika ja 1500-luku. *Hämeenkyrön historia I*. Esihistorialliselta ajalta vuoteen 1721. Vammala.
- RAUVOLA, AARNE 1957: Länsi-Suomen talonpoikaisista sukunimistä. *Genos*. Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja. Helsinki.
- SJÖBLOM, PAULA 1988: Ikaalisten koillisosan sukunimet. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty*. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia historica septentrionalis* 3. Kuusamo.

PAULA SJÖBLOM: *Family names and the language community*

The first Finnish law regarding family names came into effect in 1921. In a period of rapid development, society needed legislation to control the use of family names because, at the beginning of the century, a large part of the population still had no surname.

Yet, from the year 1000, our documents show that auxiliary definitions were used in connection with first names. Most often, these appear to be personal nicknames. It is unlikely that hereditary epithets were used systematically in early ages. However, the main body of our family names evolved from such auxiliary names.

There are unwritten rules that determine the way in which a language community produces its system of family names. Firstly, family names come from a particular lexicon; it is not just any old word that can be used as material for a family name. For example, in the parish of Ikaalinen, the most popular elements used in family names are natural place-names in nature, and other words referring to the environment. Family names that incorporate a Christian name are also common. These names contain traces of, for example, the influx of Germans in the Satakunta region in the eleventh century — family name materials contain many Germanic elements.

Secondly, family names also follow certain morphological patterns. A structural distinction can be made between root word names, derived names and compound names. One of these is usually the dominant principle of name-formation in a language community.

Thirdly, family names are usually given on some kind of factual basis. A person's name usually comes from some quality or fact that distinguishes him from other members of the language community. It must be understood that what is in at stake here is the basis upon which personal epithets come into existence. An epithet might have been a family name from the start or it might have evolved into a family name only gradually.

An epithet might come into existence through acts of direct naming; in such cases a name immediately refers to some mental or physical quality of a person. Such names have been insulting or derogatory nicknames and people gladly dropped them when they took a family name. Thus the body of our family names has only preserved names whose appellative significance has been buried and names that have become neutral through abbreviation. A name may also refer to a person's profession which used to be a sharp marker in village communities.

A person might also have been given an epithet indirectly, on the basis of the associations that his idiosyncrasies might evoke. Names are based on either comparative association — i.e. through similarity — or metonymical association. Comparative family names usually embody the names of animals. In Ikaalinen — especially in the earliest body of family names — many names of birds are found. Names that were attributed directly (to fowlers, or on the basis of similarity) established a pattern for naming and thus, at a later date, bird-names were given without any particular reason. Even later, what had become a productive model for naming fell out of use: family names containing the name of a bird cease to be produced. Patronymic family names that contain the name of a person, and family names deriving from the name of a place or a house are based on metonymic association. A house with its environs and its people is indeed seen as one whole which is referred to by a single name. The word comes to be used in different ways, and later on it is impossible to determine what its original function was. The entire process is based on metonymic association.

Names specifically invented for official purposes sometimes differ from the general body of family names in their elements, structure and grounds. Here the motive for naming is not the language community's natural need to distinguish between people, but the official needs of society.

Before the existence of the law, in western Finland especially, a person's family name easily changed when his circumstances changed, e.g. when moving from one house to another. On the other hand a married woman — at least officially — kept her father's name. A widow, for her part, would be called after the family name of her deceased husband. Only after the law came into effect did it become a matter of custom that a woman should take her husband's name.

Change and choice of family name reflect the power structures and values of a community. A new name that is taken in a new situation in life is, in a way, a symbol of permanence. Thus the new 1986 law regarding family names is simply the result of changes in society. Emancipated woman who is independent even financially does not need to change her family name when she marries. For the child, then, it is the mother rather than the father who represents permanence, for which reason it is more natural to name children after their mother.